

РОЛЬ ФЕЛІКСА МОВЧАНОВСЬКОГО У СТВОРЕННІ ОЛЕКСАНДРІВСЬКОГО МЕХАНІКО-ТЕХНІЧНОГО УЧИЛИЩА

У 2025 році Національному університету «Запорізька політехніка» (колишнє Олександрівське механіко-технічне училище) виповнюється 125 років. Значне місце в його відкритті та перших роках розвитку займав Ф.Ф. Мовчановський, за активної підтримки якого, власне, заклад і почав своє існування.

Для повітового містечка Олександрівська Катеринославської губернії кінець XIX століття став сприятливим для подальшого промислового та культурного розвитку. Центр важкої промисловості перемістився з Уралу на Південь України, а саме в Донецько-Криворізький регіон, де зосереджувались основні поклади заліза, вугілля, марганцю. Це стало поштовхом для розвитку міст і сіл. Після будівництва Лозово-Севастопольської залізниці у 1873 році пожвавилася промисловість Олександрівська. Почали діяти нові заводи, парові млини, залізничні майстерні, заводи сільськогосподарських машин і знарядь. Наприкінці XIX століття місто стало одним із центрів сільськогосподарського машинобудування в Україні. Тут діяло 13 заводів такого профілю. Швидке зростання промисловості сприяло також розвитку міського самоврядування, освіти та науки. У 1870 році в Олександрівську створюється міська дума та управа. Самоуправління позитивно вплинуло на місто і воно почало оживати. Із номінативної одиниці Олександрівськ поступово почав преретворюватись у народногосподарський центр [1, с. 5].

Серед членів міської думи особливо вирізнявся Ф. Ф. Мовчановський – представник нової генерації управлінців. На цей час Ф. Ф. Мовчановський вже був досить відомою

людиною в місті. Спадковим дворянином польського походження засновано власне комерційне підприємство «Паровий лісопильний завод та лісна торгівля Ф.Ф.Мовчановського», а також володів лісовою пристанню. За нетривалий час він зміг накопичити суттєвий капітал, ставши одним із найбільш заможних людей краю [2, с. 7].

Здавалося б, навіщо такій успішній людині така невдячна справа, як громадська діяльність? Він був людиною надзвичайного розуму і невтомної праці, одночасно – обдарований педагог, історик, етнограф, краєзнавець.

Мета статті довести значну роль видатної людини початку XX століття Ф.Ф.Мовчановського у створенні Олександрівського механіко-технічного училища, спираючись на матеріали архівних справ та інших джерел.

Бурхливий розвиток промисловості міста сприяв збільшенню кількості освічених людей. В Олександрівську виникла необхідність створення нових закладів, які давали б відповідну підготовку для роботи в нових умовах. Наш край кінця XIX-початку XX століття називають «педагогічною Меккою». Справжнім подвижником та новатором у справі народної освіти став М. О. Корф-педагог та просвітник, визначний діяч у галузі народної освіти. Будучи обраним на посаду голови Олександрівської повітової училищної ради, талановитий педагог О. М. Корф зміг добитися значного збільшення витрат на освіту, зростання числа шкіл, а також сприяв переходу витрат на народну освіту на плечі земства. На цей період у місті діяло 19 навчальних закладів, серед них: жіноча гімназія, 4 міські народні школи, 2 міські училища, 5 приватних єврейських училищ. О. М. Корфом була закладена належна база в освітянській сфері Олександрівська [3, с. 4].

Без перебільшення можна стверджувати, що громадська діяльність Мовчановського була справою його життя. На це він витрачав не лише особистий час, але і власні кошти. З 1875 року обраний гласним Олександрівського повітового

земства, Мовчановський був членом будівельної комісії, ревізійної, опікунської, трамвайної, санітарної ради, опікунства дитячих притулків, комісії з народної освіти.

У 1900 році в Олександрівську було відкрито середнє семикласне механіко-технічне училище – перший в Україні середній навчальний заклад, який готував техніків-механіків для промислових підприємств. У відкритті нашого училища значну роль відіграв саме Ф.Ф.Мовчановський. Олександрівська міська дума протягом 1893–1895 років ініціювала перед Міністерством народної освіти низку клопотань про відкриття у місті першого чоловічого середнього закладу семикласного механіко-технічного училища. Член ради Міністерства народної освіти та таємний радник І. О. Анопов протягом п'яти років активно просував клопотання по вищих інстанціях. Велику допомогу та підтримку в цьому питанні надавав і олександрівський граф І. В. Канкрін. У 1900 році відкриття закладу було дозволено; 3 лютого 1900 року Ф. Ф. Мовчановський був членом комісії з будівництва цього закладу. 1 липня відбулося його відкриття, а з грудня 1901 року Ф. Ф. Мовчановський став представником від міського управління в його опікунстві. За ініціативи Ф.Ф.Мовчановського Олександрівська міська дума присвоїла звання «Почесний громадянин міста» І.О.Анопову; 15 лютого 1900 року міська дума виготовила свідоцтво «Почесного громадянина міста Олександрівська» І. О. Анопову, а графу І. В. Канкріну – «Почесний опікун училища». [4. с. 5].

Ф. Ф. Мовчановський, будучи обраним міським головою, залишався членом-представником від міського управління в опікунстві при Олександрівському середньому механіко-технічному училищі. Працюючи з архівними документами того часу, нами було знайдено багато доказів активної участі Ф. Ф. Мовчановського в житті училища. Заходи, здійснювані ним на посаді міського голови, дивували офіційну владу, викликали незадоволення консервативних верств провінційного містечка.

На утримання механіко-технічного училища надходило і витрачалося коштів у два-три рази більше, ніж передбачалося кошторисом. Обладнання, яке було в нашому училищі, не мало аналогів у інших навчальних закладах. Механічна, ковальська, токарна, столярна, модельна майстерні, а також відділення двигунів були оснащені новим устаткуванням, зокрема й закордонного виробництва. Клас для малювання було оформлено за зразком Академії мистецтв. Обладнання для цього завезли з м. Лейпцига. В училищі були також свої слюсарня, кузня, лазня, електростанція, магазин [5]. Ф. Ф. Мовчановський звертався з проханнями до директорів заводів: заводу ковкого чавуну Копя і Гелькера, заводу землеробських знарядь Я. І. Бадовського, заводу землеробських знарядь «Лепи і Вальман» з проханням проведення практичних занять для учнів училища. Влітку учні працювали на заводах, у залізничних майстернях слюсарями, токарями, розмітниками, займалися креслярською справою, здобували необхідні навички. Ф. Ф. Мовчановський тісно співпрацював з директором училища Д. М. Поддєрьогіним. Так, наприклад, в училищі виникла проблема з практикою ливарної справи. Вони написали листа на підприємство ливарного виробництва з проханнями допомоги у відкритті нового відділення-майстерні. У 1903 році було відкрито ливарне відділення в училищі, а учні змогли проходити практику з ливарної справи на заводах міста [6, спр. 591, арк. 84]. Міський голова підтримував Д. М. Поддєрьогіна, який завжди підкреслював необхідність тісного поєднання навчання і виховання: «Освіту треба черпати не лише в аудиторіях, а й у спостереженнях за природою, у сприйнятті творів мистецтва, розумній організації розваг...» [4, с. 5].

Ф. Ф. Мовчановський був обдарований вчений, педагог, краєзнавець. Він товаришував і співпрацював з видатними вченими того часу Я. Новицьким і Д. Яворницьким. За планом педагогічної ради училища щорічно у травні

проводились екскурсії. Учні бували на археологічних та історичних екскурсіях, проводили розкопки курганів за участю історика, збирача місцевої старовини Я. Новицького; збирали колекції з курганів, записували розповіді місцевих мешканців. Учні подорожували по р. Дніпро на катері, пішки, на гарбах. На екскурсії вони витрачали лише частину грошей училища, решта йшли за рахунок допомоги приватних осіб [6, спр. 28, арк. 31-39].

У жовтні 1904 року саме на території механіко-технічного училища було відкрито краєзнавчий музей. Це був один із перших музеїв краю. В його експозиціях були рідкісні книги, монети, предмети побуту і культури, знайдені під час археологічних розкопок [7, с. 6].

Високий рівень навчального процесу, технічне оснащення, успішна діяльність досвідчених, талановитих педагогів забезпечили училищу високий авторитет та широку популярність. Олександрівське механіко-технічне училище вважалося найкращим у Російській імперії і в Європі. Училище було учасником багатьох всесвітніх виставок, нагороджене низкою дипломів та медалей: Міжнародної науково-просвітницької виставки «Дитячий світ», Міжнародної виставки в м. Сан-Луї. За високу організацію навчального процесу і фізичного виховання училище було відзначене золотою медаллю Південно-Російської сільськогосподарської, промислової та кустарної виставки в Катеринославі [6, спр. 278, арк. 22; спр. 280, арк. 28-56].

Місцеві підприємства, приватні особи міста постійно відгукувались на потреби училища: граф 1. В. Канкрін пожертвував 1700 крб. на будівництво гуртожитку та передав 300 дерев і 500 кущів для облаштування саду; граф І. Г. Лепп надав 1600 крб., а також чавунне литво й інші матеріали для майстерень; граф С. І. Юрковський – 800 крб.; нотаріус П. П. Плакса заповідав училищу на навчання учнів 4000 крб; барон Н. С. Попов на придбання рояля виділив 251 крб.; лікар Е. М. Жаботинський безкоштовно надавав

допомогу учням у лікуванні. Всі вони підтримували свого міського голову Ф. Ф. Мовчановського [8, с. 27].

Підприємницька натура Ф. Ф. Мовчановського підказувала альтернативні джерела наповнення міського бюджету. Завдяки цьому за нетривалий проміжок часу вдалося вирішити найважливіші проблеми: благоустрій міста, проведення водогону, будівництво водонапірних веж та вуличне освітлення. Але найбільше він вкладав своїх зусиль у сферу освіти. Окрім середнього семикласного училища, він створив школу-хутір для глухонімих дітей. У цій великій справі допомога була і від механіко-технічного училища. Директор училища брав участь у експертизі з прийомання силової станції і обладнання майстерень міського Марійського машинобудівного заводу, хутора глухонімих. Під час літніх канікул учні училища відправлялися в Олександрівську школу-хутір глухонімих, де займалися різними видами вірцевого господарства: збирали лікувальні трави, допомагали по господарству. Школа мала свиноферму, пасіку, біологічні станції та інші господарські споруди [6, спр. 310, арк. 56].

Протягом всієї подальшої роботи Ф. Ф. Мовчановський приділяв багато уваги саме механіко-технічному училищу. Спільно з директором училища Д. М. Поддєрьогіним міський голова вирішував безліч значних питань на найвищому рівні. Саме така спільна діяльність двох визначних постатей початку XX століття і дала суттєвий результат. Міська громада поважала Ф. Ф. Мовчановського за невичерпну енергію у втіленні прекрасних задумів на ниві культури, освіти, доброчинства та милосердя.

Національний університет «Запорізька політехніка», яка веде свій родовід від Олександрівського механіко-технічного училища, сьогодні дає путівку в життя тисячам кваліфікованих спеціалістів. Сьогодні НУ «Запорізька політехніка» налічує 9 навчально-лабораторних корпусів, 13 факультетів, 54 кафедри, які випускають фахівців 43 спеціальностей. В університеті навчаються понад 13 тисяч

В музеї «Історії технічного прогресу» НУ «Запорізька політехніка»

студентів. До складу університету входять 5 фахових коледжів, 2 спортивно-оздоровчі комплекси, 6 студентських гуртожитків. Викладацький склад налічує 650 науково-педагогічних працівників, 360 з яких мають наукові ступені та вчені звання, 35 академіків та членів-кореспондентів галузевих академій України. У Національному університеті «Запорізька політехніка» діють відомі в державі та визнані на світовому рівні наукові школи.

Майбутні науковці вже зі студентства беруть участь

у конкурсах студентських наукових праць, наукових конференціях, науково-дослідницькій роботі у складі колективів висококваліфікованих фахівців, що працюють над вирішенням актуальних наукових і науково-прикладних проблем. Університет підтримує ділові, наукові, освітні і культурні зв'язки з організаціями та навчальними закладами Англії, Болгарії, Китаю, Німеччини, Польщі, Бельгії, Швеції, Туреччини тощо [9].

«Добрим генієм Олександрівська» назвав його один із сподвижників [2]. Польська громада міста відкрила пам'ятник видатній людині Ф. Ф. Мовчановському. Його внесок у створення Олександрівського механіко-технічного училища дійсно значний, тому постать міського голови м. Олександрівська потребує подальшого дослідження.

Джерела та література

1. Нестеренко О. О. Розвиток промисловості в Україні. К., 1962. 580 с.
2. Шевченко В. М. Польський дворянин Фелікс Мовчановський: життя та діяльність. Запоріжжя: Дике поле, 2017. 144 с.
3. Пуха Й. В. Александровск – педагогическая Мекка .Запорізька Січ, 1992. 2 липня. С. 4.
4. Поддерёгин Д. Александровское среднее семиклассное механико-техническое училище 1900-1902. Александровск, 1902.57 с.
5. Гордеев Б. В. Что такое техническое образование. Индустриальное Запорожье. 1996. 6 січня. С. 3.
6. Державний архів Запорізької області. Ф. 6. Оп. 1.
7. Гордеев Б. В., Клименко Н. А. Первый директор. Наше время. 1998. С. 6-12.
8. [Б.В.Гордеев, М. В. Дєдков, Ю. В. Іващенко та ін.]. Запорізький національний технічний університет. Історичний нарис (1900-2010). Запоріжжя: «Мотор Січ», 2011. 663 с.
9. Національний університет «Запорізька політехніка»[Електронний ресурс]: [Веб-сайт]. Електронні дані. Запоріжжя: Режим доступу: <https://zp.edu.ua/> (дата звернення 15. 07. 2025) Інформаційний лист.

Dercach N.V.

The Role of Feliks Movchanovsky in the Establishment of the Alexandrivsk Mechanical-Technical College

This article is dedicated to the role of Feliks Movchanovsky, a nobleman of Polish descent and the mayor of Alexandrivsk (now Zaporizhzhia), in the establishment of the mechanical-technical college. Today, this institution is known as the National University «Zaporizhzhia Polytechnic,» which will celebrate its 125th anniversary in 2025.